

MEVA-SABZAVOTCHILIK KLASTERLARINING RIVOJLANTIRISH VA ULARNI BOSHQARISHNING TASHKILY TUZILMALARI

Mannopova Muazzamxon Sultonbekovna

O'zbekiston, Farg'ona davlat universiteti, katta o'qituvchi

ARTICLE INFO.

Kalit so'zlar: Klaster, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi, eksport, import, kooperatsiya aloqalari, qayta ishlash.

Annotatsiya

Maqolada meva-sabzavot tarmog'ini rivojlantirish, meva-sabzavot klaster tizimini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari va ularni boshqarishning tashkiliy iqtisodiy mexanizmlari bilan bog'liq jarayonlar tadqiq etilgan.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2023 LWAB.

Agrosanoat majmuining yetakchi tarmoqlaridan biri hisoblangan meva-sabzavotchilikni rivojlantirish aholini sifatli oziq-ovqat mahsulotlari, sanoat korxonalarini esa xom-ashyo resurslariga bo'lgan talabini uzluksiz qondirish imkoniyatini beradi. Qolaversa, O'zbekiston meva-sabzavotchilik mahsulotlari etishtirish uchun potentsiali yuksak sanoat tovarlari ishlab chiqarish salohiyatiga ega mamlakatdir. Hozirgi kunda butun dunyoda hukm surayotgan pandemiya va karantin sharoitida, aholining oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan ehtiyoji kamaymasligi uchun meva-sabzavotchilik tarmoqlarida mahsulot yetishtirish hajmini yanada oshirish, mavjud resurslardan samarali foydalanish muhim vazifa hisoblanadi. Bu borada esa O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 23 oktyabrdagi PF-5853-sonli Farmoni asosida "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo'ljallangan Strategiyasi" qabul qilindi. Qabul qilingan Strategiyaning asosiy maqsadi qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat tarmog'ining raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan islohotlarni yanada chuqurlashtirishda davlat siyosatini tubdan takomillashtirishga yo'naltirilgan. Chunki yiliga 21 million tonnadan ziyod meva-sabzavot mahsulotlari etishtirilmogda. Ammo mahsulotning qariyb 80 foizdan ortig'i qayta ishlanmasdan qolmogda. O'tgan yili 12 million 592 ming tonna sabzavot va kartoshka, 2 million 731 ming tonna meva, 1 million 850 ming tonna poliz mahsulotlari, 1 million 556 ming tonna uzum va boshqa mahsulotlari yetishtirildi. So'nggi yillarda qariyb 100 ming gektarda mevali bog' va tokzorlar barpo etildi. Keyingi uch yilda 22 ming gektardan ziyod maydonda ilmiy asoslangan intensiv bog' tashkil qilindi. Seleksioner olimlar yaratgan iqlim sharoitimizga mos, qurg'oqchilikka, kasallik va zararkunandalarga chidamli sabzavot, poliz ekinlari va kartoshkaning 170 dan ortiq navi, meva va rezavor ekinlar va uzumning 175 navi parvarishlanmogda. Bunda paxta maydonlari qisqarib, meva-sabzavot, poliz va uzum etishtirishga ixtisoslashgan maydonlarning kengayishi muhim ahamiyat kasb etmogda. Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2022 yilning yanvar-fevral oylarida O'zbekiston 114 mln dollarlik meva va sabzavotlar eksport qilgan. O'zbekiston 2022 yilning dastlabki 2 oyida eng ko'p meva va sabzavot mahsulotlarini eksport qilgan davlatlar: Qozog'iston – 67,5 ming tonna, Rossiya – 29,5 ming tonna, Xitoy – 16,6 ming tonna, Qirg'iziston – 14 ming tonna, Afg'oniston – 6,8 ming tonna, Pokiston – 3,3 ming tonna, Ukraina – 3,3 ming tonna, Turkiya – 3,2 ming tonna, Eron – 2,5 ming tonna, Ozarbayjon – 2,4 ming tonna, Belarus Respublikasi – 2,2 ming tonna, Birlashgan

Arab Amirliklari– 1,4 ming tonna, Germaniya – 553 tonna, AQSH – 386 tonnani tashkil qilgan. 2022 yilning yanvar-iyul oylarida O‘zbekiston qiymati qariyb 550 million dollarga teng bo‘lgan 968 ming tonna meva va sabzavot eksport qildi. Ushbu ko‘rsatkich o‘tgan yilning mos davri bilan solishtirilganda, 127 ming tonnaga ortgan. Jumladan, quritilgan meva va rezavorlar – 22,3 ming tonna tonnani, sabzavotlar – 607 ming tonnani, karam – 130 ming tonnani, pomidor – 57,6 ming tonnani, uzum – 23,2 ming tonnani, mayiz – 41,4 ming tonnani, eryleng‘oq – 12,3 ming tonnani, tarvuz-qovun – 98,1 ming tonnani tashkil etgan. Ushbu sohani yanada rivojlantirishda rivojlangan davlatlar tajribasi qishloq xo‘jaligini barqaror rivojlantirishning yo‘nalishlaridan biri sohada ishlab chiqarishning zamonaviy shakllarini, jumladan, mahsulot etishtirishning klaster usulida tashkil etish mumkinligini ko‘rsatmoqda. Shu sababli meva-sabzavot klasterlarini tashkil etish va rivojlantirish meva-sabzavot mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini oshirishning, tarmoq samaradorlik darajasini yuksaltirishning, sohani jadal va barqaror rivojlantirishning muhim strategik yo‘nalishi sifatida qaralmoqda. **Klaster** - biror turdagi mahsulotni ishlab chiqarishning texnologik zanjirida ma‘lum ixtisoslashuv va mehnat taqsimotiga ega hamda yagona maqsad yo‘lida uyushgan korxonalar tizimi tushuniladi. 2022 yil davomida O‘zbekiston Respublikasi hamda viloyatlarda jami 245 ta meva-sabzavotchilik klasterlari faoliyat yuritib, ularga 179,5 ming gektar er maydonlari ajratib berilgan. Ushbu klasterlarda etishtirilayotgan meva-sabzavotlar 15,3 ming nafar fermer xo‘jaliklari bilan 147,9 ming gektar yer maydonlarida meva-sabzavot mahsulotlari yetishtirish bo‘yicha fyu‘chers shartnomasi asosida ish olib borilmoqda. Shuningdek, 62 ta klasterlarda quvvati 956,2 ming tonna bo‘lgan qayta ishlash korxonalari, 32 ta klasterlarda quvvati 290,5 ming tonna bo‘lgan mahsulotni saralash va qadoqlash, 23 ta klasterlarda quvvati 230,5 ming tonnalik mahsulotni quritish hamda 136 ta klasterlarda quvvati 360 ming tonnalik oddiy va muzlatkichli omborxonalar faoliyat yuritmoqda. Shu bilan tashkil qilingan Intensiv bog‘ va tokzorlar soni 24,5 ming gektar mahalliy, 10,8 ming gektar intensiv bog‘ va 25,6 ming gektar tokzorlardan tashkil topgan. 2022 yilda klasterlarni rivojlantirishdagi investitsiya loyihalari qiymati 478 mlrd. so‘mlik 71 ta loyiha amalga oshirilishi rejalashtirilgan bo‘lib, 500 ga yaqin ish o‘rinlari yaratildi.

Shu bilan birga qishloq xo‘jaligida samarali boshqaruv tizimining tashkil etilishi klasterlarni rivojlantirish bilan bir qatorda, sohadagi mavjud kamchiliklarni to‘liq bartaraf etadi. Boshqaruvni to‘g‘ri tashkil etish va uni nazorat qilish bo‘yicha har bir viloyatda qishloq xo‘jalik boshqarmalari mavjud bo‘lib, klasterlar bilan hamkorlikda ish olib borishi yo‘lga qo‘yilgan. Meva-sabzavotchilik klasterlarni boshqarishda muhim funksiyalaridan biri hisoblangan rejalashtirishning asosiy va eng muhim bosqichlaridan biri klasterlarning maqsadlarini tanlashdir. Shuni ta‘kidlab o‘tish zarurki, klasterlar ko‘p bo‘g‘inli tizimlarda keng ifodalangan maqsadlarga ega bo‘ladilar. Meva-sabzavotchilik klasterning asosiy, umumiy maqsadi uning vazifasida belgilanadi. Vazifa klasterning vaziyatini batafsil ifodalaydi hamda har bir tashkiliy bosqichlarda maqsad va strategiyalarga erishish yo‘llarini belgilab beradi. Klasterlarning maqsadlariga mos ravishda ularning tashkiliy tuzilmasi tuziladi. Har bir meva-sabzavotchilik klaster ichki imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda strukturani tuzadi va strukturadagi har bir bo‘lim va strukturaviy tuzilmalar klaster maqsadini amalga oshirishga o‘z hissasini qo‘shadi. Umuman olganda, boshqaruv tuzilmasini zamonaviy shaklini ishlab chiqish hozirgi kundagi boshqaruvning asosiy mezonlaridan bo‘lib hisoblanadi. Meva-sabzavotchilik klasterlarini boshqarish mexanizmini takomillashtirishda tashkiliy-iqtisodiy jihatlariga ham alohida e‘tibor qaratish lozim bo‘ladi. Shu boisdan, klasterlarning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini rivojlantirish quyidagi yo‘nalishlarda olib borilishi maqsadga muvofiqdir: barcha ta‘sir etuvchi omillarni aniqlash va ularning ta‘sir doirasini aniq belgilash; klasterlar faoliyatini joriy va uzoq bo‘lgan muddatlarga rejalashtirishni amalga oshirish, barcha qatnashchilar o‘rtasidagi eng maqbul iqtisodiy munosabatlarni o‘rnatish va bunda ularning to‘la xo‘jalik va huquqiy mustaqilligi saqlanib qolishiga erishish; klaster tarkibiga kiruvchi bo‘linmalar va tashkilotlar o‘rtasida o‘zaro hisob-kitoblarni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish va ularning huquq va majburiyatlari to‘liq inobatga olinib, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash choralarini ko‘rish; meva-sabzavotchilik klasterlarni rivojlanishini ta‘minlash uchun o‘zaro samarali taqsimot

munosabatlarni oʻrnatish, daromadni taqsimlashda faqat klasterni rivojlantirish istiqbollarni hisobga olish, shu bilan birgalikda, klaster tarkibidagi iqtisodiy subʼektlarning qiziqishlarini ham inobatga olish; meva-sabzavotchilik klasteridagi subʼektlar oʻrtasidagi shartnomaviy munosabatlarni toʻgʻri yoʻlga qoʻyish va bunda har bir tomonning qoʻshadigan hissasini va rivojlanish darajasini toʻliq hisobga olishdan iboratdir. Shu bilan bir qatorda, meva-sabzavotchilik klasterlarini boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy jihatlariga ham alohida eʼtibor qaratish lozimligi koʻrsatadi. Xulosa qiladigan boʻlsak, meva-sabzavotchilik klasterlarining boshqaruv mexanizmini toʻgʻri yoʻlga qoʻyishda oʻzaro munosabatlarni tashkil etish, har bir klaster ishtirokchilarining holatini baholash va rivojlanishini hisobga olish zarur boʻladi. Bu holatga erishish uchun quyidagi yoʻnalishlarni amalga oshirilishini taqozo qiladi: mamlakat va viloyatdagi meva-sabzavotchilik tarmogʻining rivojlanishi holatini baholash va kelajakdagi holatiga erishish anʼanasini hisobga olgan holda tashkil etish; klasterni tashkil etish maqsadini aniq belgilash va barcha qatnashchilar maqsadlarini shu asosiy maqsadga moslashtirish; har bir qatnashchining va umuman majmuaning rivojlanish modelini ishlab chiqish va undagi mezonlarni oʻrnatish; meva-sabzavotchilik tarmogʻidagi klasterlarning atrof-muhitga va ekologiyaga taʼsirini inobatga olish. Zarur hollarda atrof-muhitning yaxshilanishiga taʼsirini oshirish boʻyicha tadbirlar tuzish ham maqsadga muvofiq boʻladi.

REFERENCES

1. Mannopova, M. S. (2018). Turizm yoʻnalishida taʼlim berishning oʻziga xos xususiyatlari. *Бухоро вилоятининг туристик ва инвестицион салоҳияти халқаро илмий-амалий конференция материаллари*, 1(6), 307-310.
2. Маннопова, М. С. (2019). Хорижий мамлакатларда аҳоли бандлигини таъминлашнинг моделлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари. *Европа Иттифоқи Erasmus+дастурининг MAGNET – Университетлар Ўзбекистонда ўрта ёш аҳолини ўқитиш ва касбга тайёрлаш марказларининг асосий ҳамкори*, 1(5), 150-151.
3. Маннопова, М. С. (2019). Инвестиция бу мамлакат драйвери –истикболли иқтисодиётнинг кафолатидир. *Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожлантиришнинг долзарб масалалари. Халқаро илмий-амалий конференция илмий мақолалар ва материаллари тўплами. Андижон*, 1(7), 106-109.
4. Маннопова, М. С. (2019). Кластеры-как драйвер экономики. *II-Международная научно-практическая конференция Аграрная экономика в условиях глобализации и интеграции ВНИОПТУСК. г.Москва*, 1(9), 23-25.
5. Маннопова, М. С. (2020). Фарғона вилоятида мева-сабзавотчилик соҳасида эришилган ютуқлар ва камчиликлар. *Фарғона вилоятини инновацион ривожлантириш: муаммолар ва ечимлар мавзусидаги республика илмий-амалий конференция материаллари Фарғона*, 1(6), 124-127.
6. Маннопова, М. С. (2019). Озиқ-овқат саноати равнақининг бекиёс аҳамияти. *Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси*, 1(1), 44-47.
7. Маннопова, М. С. (2022). Ўзбекистонда мева-сабзавотчилик йўналишидаги кластерларни ривожлантириш ва бошқаришнинг асосий вазифалари. *Viznes-эксперт*, 1(6), 48-52.
8. Халматжанова, Г. Д., & Маннопова, М. С. (2020). РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ С УЧЁТОМ ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ. In *МИНТАҚА ИҚТИСОДИЁТИНИ ИНВЕСТИЦИЯЛАШНИНГ МОЛИЯВИЙ-ҲУҚУҚИЙ ВА ИННОВАЦИОН ЖИҲАТЛАРИ* (pp. 238-244).
9. Khalmatjanova, G. D., & Mannopova, M. S. (2021). Priority areas in agricultural development in the Republic of Uzbekistan. In *The Challenge of Sustainability in Agricultural Systems: Volume 1* (pp. 49-54). Cham: Springer International Publishing.

10. Маннопова, М. С. (2019). Основные проблемы в сфере переработки плодоовощной продукции в Республике Узбекистан. *Образование и наука в России и за рубежом*, (16), 175-180.
11. Маннопова, М. С., & Абдуллаева, Ш. Э. (2021). Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигини диверсификациялаш жараёнида мева-сабзавот кластерларини ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятларини. *Экономика и социум*, 10, 89.
12. Mannopova, M. S. (2020). РАЗВИТИЕ КЛАСТЕРОВ В ПЛОДООВОЩНОМ НАПРАВЛЕНИИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ И ИХ ФУНКЦИИ. In *МИНТАҚА ИҚТИСОДИЁТИНИ ИНВЕСТИЦИЯЛАШНИНГ МОЛИЯВИЙ-ҲУҚУҚИЙ ВА ИННОВАЦИОН ЖИҲАТЛАРИ* (pp. 320-324).
13. Маннопова, М. С., & Хасанов, И. М. (2020). РАЗВИТИЕ ИНВЕСТИЦИЙ–ГАРАНТИЯ ПЕРСПЕКТИВНОЙ ЭКОНОМИКИ. In *МИНТАҚА ИҚТИСОДИЁТИНИ ИНВЕСТИЦИЯЛАШНИНГ МОЛИЯВИЙ-ҲУҚУҚИЙ ВА ИННОВАЦИОН ЖИҲАТЛАРИ* (pp. 301-306).
14. Mannopova, M. S., & Khalildinov, A. A. (2022). THE IMPORTANCE OF THE EFFECTIVE USE OF FRUIT VEGETABLE CLUSTERS IN AGRICULTURE OF UZBEKISTAN. *Gospodarka i Innowacje*. 29, 117-120.
15. Mannopova, M. S. (2022). Main Directions of Development of Fruit and Vegetable Clusters in Agriculture of Uzbekistan. *American Journal of Economics and Business Management*, 5(11), 106-109.
16. Mannopova, M., & Abdullayeva, S. (2022). THE WORK DONE AND THE DESIGNATED TASKS FOR THE DEVELOPMENT OF FRUIT AND VEGETABLE CLUSTERS IN UZBEKISTAN. *Gospodarka i Innowacje*., 24, 1126-1129.
17. Абдуллаева, Ш. Э., & Маннопова, М. С. (2022). Основные направления развития и управления плодоовощными кластерами. *Ta'lim fidoyilari*, 6(7), 507-512.
18. Abdurahimovna, C. D., & Sultanbekovna, M. M. (2022). Cost and Accounting Concepts in Accounting and Their Accounting. *Global Scientific Review*, 4, 21-26.
19. Маннопова, М. С. (2022). Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида мева-сабзавотчилик кластерларини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари. *New innovations in national education*, 1(6), 12-16.
20. Маннопова, М. С. (2022). Жаҳон мамлакатларида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг самарали ёндошувлари. *New innovations in national education*, 1(6), 4-11.
21. Д.А.Чилматова, А.А Орипов. Хизмат кўрсатиш корхоналарида харажатларни таннархга олиб бориш усуллари. “Минтақа иқтисодиётини инвестициялашнинг молиявий-ҳуқуқий ва инновацион жиҳатлари” Халқаро конференция материаллари. 2020 й.
22. Чилматова, Д. А. (2020). Интеграционный процесс между странами Центральной Азии. *Образование и наука в России и за рубежом*, (3), 67-68.
23. D.A.Chilmatova. Assessment of the effectiveness of financing investment activities in the economy of the region. *GOSPODARKA I INNOWACJE Economy and Innovation* ISSN: 2545-0573 Volume: 29 | 2022
24. D.A.Chilmatova. Transition to International Financial Reporting Standards. *American journal of economics and business management*. ISSN: 2576-5973 Vol. 5, No.11,2022

25. D.A.Chilmatova. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтишни жадаллаштириш. Scientific Progress Volume 3 | ISSUE 2 | 2022 ISSN: 2181-1601 552-
26. D.A.Chilmatova. Minimum standards of remuneration for labor and its reflection in accounting in Uzbekistan. Образование и наука в России за рубежом. Международный научный журнал. №16 2019. Vol. 64
27. Д.А.Чилматова. Особенности Перевода Финансовой Отчетности В Международные Стандарты. Финансово-правовые и инновационные аспекты инвестирования экономики региона. Сборник материалов международной научно-практической конференции. Москва 27.05.2020. 314-стр ISBN 978-5-4365-5855-4/
28. Д.А.Чилматова. Приоритетная задача переход на международные финансовой отчетности (МСФО). Актуальные научные исследования в современном мире. 2(70) Стр.175-178 ФЛП "Кравченко Я.О." 2/2021